

Obiteljski odnosi i ovisnost adolescenata o video igrama

Žufika, Mateja

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:656931>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

MATEJA ŽUFIKA

OBITELJSKI ODNOSI I OVISNOST ADOLESCENATA O VIDEO IGRAMA

Diplomski rad

Pula, prosinac, 2016.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

MATEJA ŽUFIKA

OBITELJSKI ODNOSI I OVISNOST ADOLESCENATA O VIDEO IGRAMA

Diplomski rad

JMBAG: 0303023103, redoviti student

Studijski smjer: Učiteljski studij

Predmet: Razvojna psihologija

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Psihologija

Znanstvena grana: Razvojna psihologija

Mentor: doc.dr.sc. Aldo Špelić

Pula, prosinac, 2016.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani _____, kandidat za magistra _____ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, _____ dajem odobrenje Sveučilištu
Jurja Dobrile

u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

_____ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	7
1.1 OBITELJ	8
1.1.1.Odnosi u obitelji	8
1.1.2.Rani odnos majka-dijete	9
1.1.3.Trojni odnos	13
1.1.4.Obiteljske funkcije	14
1.1.4.1. Emocionalna funkcija obitelji	15
1.1.4.2. Socijalizacijska funkcija obitelji	16
1.1.4.3. Uspostavljanje sigurne baze	18
1.1.4.4. Separacijska anksioznost	19
1.2. PRELAZAK IZ DJETINJSTVA U RAZDOBLJE PUBERTETA I ADOLESCENCIJE	19
1.2.1. Psihološka separacija-individuacija adolescenata	20
1.2.2. Formiranje i konfuzija identiteta u adolescenciji	23
1.3. OVISNOST	25
1.3.1. Ovisnost o video-igrama	27
2. METODA ISTRAŽIVANJA	28
2.1. Ciljevi i zadaci istraživanja	28
2.2. Ispitanici i postupak istraživanja	29
2.3. Instrumenti istraživanja	29
3. REZULTATI	31
3.1. Ispitivanje razlike među grupama obzirom na način suočavanja s iskustvom odvajanja	31
3.2. Ispitivanje razlike među grupama obzirom na kvalitetu odnosa s roditeljima	32
4. RASPRAVA	33
4.1. Ispitivanje razlike u načinu suočavanja s iskustvom odvajanja obzirom na igranje video-igara	34
4.2. Ispitivanje razlike adolescenata u kvaliteti emocionalnih odnosa s roditeljima obzirom na igranje video-igara	37

5. ZAKLJUČAK	39
SAŽETAK	40
6. LITERATURA	42

1. UVOD

Burno razdoblje puberteta i adolescencije određeno je brojnim promjenama. Prve promijene koje nam ukazuju da dijete raste i prelazi u adolescenta, zatim odraslu osobu su fizičke promijene koje za sobom povlače mnoštvo psiholoških briga, previranja, zadataka i problema.

U ovom diplomskom radu osvrnut ćemo se posebice na razdoblje druge individuacije-separacije adolescenata, obiteljske odnose koji su osobito važni u navedenom razdoblju i njihovoj ukupnoj povezanosti s pojavom ovisnosti. Nadalje, naglasak će biti na kvaliteti obiteljskih odnosa među adolescentima i njihovim roditeljima te u kojoj mjeri (uspješno ili manje uspješno) svladavaju problem psihološke separacije od roditelja i kako su oni povezani s pojavom ovisnosti. Adolescencija je osjetljivo razdoblje izgradnje vlastite psihičke autonomije i ličnosti u kojoj se regresijom vraćaju problemi djetinjstva, rješavanje unutarnjih konflikata i razrješenje Edipova kompleksa.

Upravo u razdoblju adolescencije primjećeno je značajno povećanje mladih ovisnika o raznim drogama, ali uviđamo i kompulzivna ponašanja koja spadaju u ovisnosti, kao što je to ovisnost o video-igrama što će biti naša glavna tema i predmet istraživanja ovog diplomskog rada.

1.1. OBITELJ

Obitelj je područje istraživanja brojnih znanstvenih struka pa tako i neizostavna sastavnica psihologije koja u svojim posebnim područjima (socijalna, razvojna, bračna, obiteljska psihologija) obuhvaća proučavanje obitelji.

"Obitelj je bitan faktor primarne socijalizacije i uopće psihičkog razvoja djeteta" (Petz, 1992., prema Janković, 2008.). Prema tome, psihologija obitelji posebno je posvećena roditeljstvu, utjecaju obitelji na razvoj djece u različitim kontekstima (poticajna i zdrava obitelj, rizična obitelj, kvaliteta odnosa među roditeljima i roditeljima i djecom, odnos među braćom i sestrama, činitelji naslijeđa, somatskog razvoja, zdravlja, bolesti, odgojni stil roditelja...) i u pogledu brojnih područja, socijalizacija djece, emocionalni, socijalni i kognitivni razvoj djece, stvaranje bazične sigurnosti, slike o sebi, samopouzdanja djeteta, emocionalne, obiteljske, socijalne i profesionalne prilagodbe (Janković, 2008.).

1.1.1. Odnosi u obitelji

Mentalno funkcioniranje obitelji ima temelje u ranoj vezi majke i djeteta i ta veza je stalna. Svaki član obitelji identificira i pronalazi sebe u drugome te tako obitelj čini grupom u kojoj svaki član "posjeduje vlastiti self". Primarna identifikacija ima važnu zadaću koja određuje budući razvoj djeteta, također, ljubavni odnosi para roditelja određuju temelj grupe unutarobiteljske dinamike i stvaranje obiteljskog jedinstva, odnosno selfa.

Stanje odnosa u obitelji je važan uvjet za kvalitetno funkcioniranje, a ono podrazumijeva stalan rast i razvoj svakog njenog člana i obiteljskog sustava. U trenutku kada se zaustavlja rast i razvoj, započinje regres, pad, razvoj patologije i propadanje. E. Burgess definira obitelj kao "jedinstvo osoba u interakciji", stoga odnosi u obitelji u najvećoj mjeri ovise upravo o interakciji među članovima iste. Osim međusobne interakcije, presudnu ulogu igra i emocionalna povezanost članova te se posebna pažnja posvećuje količini ljubavi u odnosu roditelja i djece. Nadalje, istraživanjima provedenim među obiteljima u malom, srednjem i velikom gradu te na selu (Janković i sur. 2004.) dobiveni su zaključci da očevi i majke iz gradova

izražavaju veću emocionalnu povezanost s djecom za razliku od očeva i majki sa sela. Dobiveni rezultati pokazuju da su roditelji sa sela manje spremni otvoreno izražavati emocije, posebice one pozitivne iz čega se može zaključiti da je još uvijek prisutan tradicionalistički sustav vrijednosti kod roditelja sa sela, iako u tradicionalističkim obiteljima majke su te koje u roditeljskoj ulozi grade čvršće emotivne veze s djecom (Janković, 2008.).

Osim roditelja, za život obitelji je važna prisutnost ili odsutnost generacije djedova i baka, a za djecu predstavlja dodatnu mogućnost širenja obiteljskog kruga sa pozitivnim posljedicama u vidu dodatnih zaštitnih činitelja, ali i negativnih koji se mogu očitovati kao rizični. Temeljem dobivenih rezultata istraživanja "Obitelj u Hrvatskoj nakon rata" (Janković i sur. 2004.), doživljaji očeva i majki na selu i u gradu značajno se razlikuju. Moguće je da su se na selu zadržali tradicionalni oblici komunikacije između djedova i baka s unucima te tako ona više ne prihvaćaju autoritarni stil, poštivanje zadanih formi ophođenja i općenito su manje otvorena i iskrena u komunikaciji, te je kvaliteta komunikacije manja od poželjne. Suvremene obitelji među kojima je sve manje trogeneracijskih, ipak smatraju ulogu djeda i bake važnom, a bliskost s unucima dodatno je pojačana objektivnim okolnostima u kojima zbog loših materijalnih uvjeta i prezaposlenosti oba roditelja djedovi i bake ponekad preuzimaju ključnu ulogu zaštite i brige za djecu i njihov su snažan emocionalan oslonac (Janković, 2008.).

1.1.2. Rani odnos majka-dijete

M. Mahler definira ulogu majke kao "mosta" koji služi djetetu da premosti odnos između sebe (svog unutarnjeg svijeta, doživljaja) i vanjskog svijeta (svijet objekata). Istraživanja razvoja dijadnog odnosa majka-dijete dala su rezultate koji ukazuju da odnos majke u odnosu na djetetove potrebe značajno određuje dio djetetove ličnosti zaslužan za uspostavljanje i održavanje odnosa s vanjskim svijetom objekata i svijest o vlastitom postojanju kao zasebnom biću (Špelić, 2004.).

Različiti autori bavili su se ranim djetetovim razvojem (Spich, Mahler, Klein, Winnicott, Bowlby) i kao njihov rezultat istraživanja nastale su teorije objektnih odnosa. Stvaranje odnosa prema vanjskom svijetu kao i prema samome sebi ima korijene u djetetovim najranijim danima života pa sve do 3.godine kada se stvara dijadni odnos sa majkom i odvija proces djetetova psihičkog rođenja. Nadalje, psihičko rođenje određeno je razvojem bazičnog identiteta, self-koncepta ili

osnovnog identiteta koji predstavlja svijest o sebi kao zasebnom entitetu i drugima koji postoje neovisno o njemu. Teorije objektnih odnosa omogućuju sagledavanje djetetovog razvoja kroz promijene od stanja nediferenciranog do stanja diferenciranog postojanja kao zasebno biće (Špelić, 2004.).

S. Freud je proučavao nesvjesnu motivaciju svojih pacijenata i izgradio svoju psihoseksualnu teoriju, koja naglašava da je za zdrav razvoj ličnosti presudno da roditelji obuzdavaju seksualne i agresivne nagone svog djeteta u prvih nekoliko godina života. U toj teoriji tri dijela ličnosti, id, ego i superego, integriraju se tijekom niza od pet stadija sažetih u najveći dio ličnosti koji je izvor osnovnih bioloških potreba i želja. U svakom stadiju roditelji moraju balansirati između toga da dopuste previše ili premalo zadovoljenja djetetovih osnovnih potreba. Ako roditelji uspiju održati odgovarajuću ravnotežu, tada će djeca izrasti u dobro prilagođene odrasle osobe. Freudova teorija je upozorila na utjecaj ranog odnosa roditelja i djeteta na njegov razvoj. Jedan od najvažnijih neofreudovaca je Erik Erikson koji je proširio Freudovu sliku razvoja u svakom stadiju. Smatrao je da se osnovni psihosocijalni sukob može razriješiti na kontinuumu od pozitivno do negativno iz čega proizlaze zdravi ili neadaptivni ishodi u svakom stadiju. Psihoanalitička teorija je korijen emocionalnog i socijalnog razvoja, uključujući privrženost dojenčeta i skrbnika, agresivnost, odnose braće i sestara, odgojne postupke, moralnost, rodne uloge i identitet u adolescenciji (Berk, 2015.).

Winnicott govori o iznimnom značenju veze majka-dijete i o utjecaju koji ta veza ima na razvoj djeteta. Nadalje, Winnicott tvrdi da svaki nedostatak majčinske njege u ranom periodu djeteta doživljava kao prijetnju samom postojanju, te da se primarna majčinska zaokupljenost razvija postepeno kao stanje pojačane osjetljivosti za vrijeme, a posebno intenzivno potkraj trudnoće, da bi trajalo nekoliko tjedana po porođaju, a zatim nestalo ne ostavljajući trag u sjećanju, ono podliježe snažnom potiskivanju. Winnicott uspoređuje to stanje s povlačenjem, disocijacijom ili fugom, gotovo shizoidnom epizodom, naglašavajući međutim da to naizgled patološko stanje može razviti samo psihički zdrava majka i da je ono maksimalno funkcionalno jer omogućava majci da se prilagodi djetetu i da postane osjetljiva na njegove potrebe (Nikolić, 1996.).

Važnost majčinskog empatijskog kapaciteta uočena je kao jedan od najvažnijih uvjeta potrebnih za stvaranje povoljnog razvoja djeteta. Zadaća empatijskog kapaciteta majke je da kao prvi djetetov objekt omogući da dijete stvori

pozitivan odnos prema svim ostalim vanjskim objektima, te tako Winnicott koristi pojam "dovoljno dobre majke". Takva majka je ona koja se može potpuno posvetiti djetetu i kroz adekvatne odgovore omogućiti mu da stvori osjećaj vlastite individualnosti. Uspješnost "dovoljno dobre majke" se manifestira u formiranju pravog selfa ili lažnog selfa (Špelić, 2004.).

Emocionalno vezivanje ili privrženost između djeteta i njegove majke počinje se razvijati od prvih dana nakon djetetovog rođenja, a doseže svoj zenit u periodu od osamnaestog do tridesetog mjeseca života te se naročito aktivira u situacijama koje su za dijete neugodne kao što je to npr. odvajanje od majke, kada je ostavljeno samo na nepoznatom mjestu ili s nepoznatim osobama. Dojenče do navršene jedne godine posjeduje emocionalne reakcije kojima upućuje na nešto što mu nedostaje te plačem pokazuje uznemirenost. Pri tome se diferenciraju dva emocionalno neugodna tonaliteta, strah i anksioznost koji izazivaju nesigurnost pred nepoznatim i djetetova agresivnost u vezi s činjenicom da je razočarano u svom očekivanju od okoline. Ugodne emocije dojenčeta posljedica su doživljenog osjećaja sigurnosti ili ga najavljuju (Nikolić, 1996.). Terorija privrženosti J.Bowlbyja promatra razvojne rezultate djeteta u ostvarenju uspješnog ili neuspješnog uspostavljanja privrženosti, snažnog osjećaja ljubavi i povezanosti s prvim djetetovim skrbnikom, najčešće je to majka tijekom prve tri godine djetetova života, a osobito u prvoj godini djetetova života. Ako je dobro uspostavljen emocionalni odnos majke i djeteta tada se razvija djetetova sigurnost u istraživanju okoline i stvaranju dobrih odnosa sa socijalnom okolinom. "Sigurna" i kvalitetna privrženost razvit će se ako skrbnik adekvatno odgovara na djetetove potrebe te mu pruža sigurnost i potporu. Najvažniji elementi odnosa majka - dijete su majčina osjetljivost na djetetove znakove, međusobna toplina i ljubav djeteta i majke i vremenska usklađenost djetetovih potreba i majčinih reakcija (DeWolf i van IJzendoorn, 1997., prema Čudina-Obradović i Obradović, 2008.).

U razdoblju od prve do treće godine kada dijete počinje hodati i govoriti, kada istražuje i stječe predodžbe, suočeno je s prevladavanjem prvotne ovisnosti o majci. Prepuštanje aktivnostima i eksperimentiranju odvaja ga od majke te se u njemu javlja strah da je ne izgubi. Ono pokazuje zahtijevajuće, posesivno i ljubomorno ponašanje. Nadalje, sinkretički mentalitet djeteta je posljedica sjedinjavanja svih karakteristika, a posebno fuzije vlastitog psihizma s onim roditelja. Ako je dijete voljeno ono i sebe voli, međutim, ako se osjeća odbačenim ono se i vlada kao takvo (Nikolić, 1996.).

Ovo je razdoblje individuacije i stvaranja bazičnog identiteta kada dolazi do "psihičkog građenja" gdje dijete postaje svjesno sebe kao individue. Proces individuacije određuje formiranje bazičnog identiteta kada dijete istovremeno uspostavlja odnose s vanjskim svijetom, sposobno manifestirati vanjski realitet. Uspješnost procesa individuacije određuje djetetovo iskustvo u dijadnom odnosu s majkom. Majka predstavlja prvi objekt vanjskog svijeta i njeno adekvatno razumijevanje djetetovih potreba omogućuje djetetu da uspostavi odnos sa svim drugim objektima vanjskog svijeta (Špelić, 2004.).

Djetetova veza s majkom, očituje se kao zavisnost i razvija skup ponašanja u normalnom, očekivanom okruženju kroz najranije mjesec djetetova života što neposredno utječe na stvaranje bliskosti djeteta s majkom. Krajem prve godine djetetova života, naučeno ponašanje se aktivira kada god se određeni uvjeti pojave i prestaje tek kada se jave drugi određeni uvjeti. Djetetova privrženost posebice se javlja kada ono osjeti bol, umor ili bilo što zastrašujuće kao npr. odsutstvo majke. Uvjeti koji zaustavljaju ponašanje variraju u odnosu na intenzitet uzbuđenja. Pri niskom intenzitetu djetetovog stresa dovoljna mu je spoznaja da se majka nalazi u njegovoj blizini i da ono čuje njen glas, dok pri visokom intenzitetu djetetova stresa i uzbuđenosti ono će zahtijevati od majke njen dodir i blizinu kako bi ga umirila. Ovakvo ponašanje ima korijene u biološkom funkcioniranju organizma kako bi se ono zaštitilo od opasnosti u situacijama kada je majka odsutna te kako bi ona mogla adekvatno reagirati i zaštititi svoje dijete. Teorija privrženosti nije primjenjiva samo na dječje ponašanje, već je ono moguće vidjeti kod adolescenata i odraslih u stresnim i anksioznim situacijama. Svojstvo teorije privrženosti je od velike važnosti te predstavlja, bez obzira na dob pojedinca, intenzitet emocija koje ga prate, emocije potaknute ovisno o vezi između privrženog pojedinca i udaljenosti objekta privrženosti (majke). Ako je navedena privrženost stabilna, javlja se užitek i osjećaj sigurnosti (sigurna privrženost), suprotno tome, ako je razvijena nesigurna privrženost javlja se ljubomora, bijes i anksioznost, te u slučaju neuspostavljene privrženosti, žalovanje i depresija. Postoje čvrsti dokazi kako teorija privrženosti postaje organizirana i stupnjevana unutar pojedinca zavisno o iskustvu koje ono ima unutar obitelji (Bowlby, 1990:11; vlastiti prijevod).

Teorija privrženosti označava bilo koje ponašanje koje rezultira pojedinčevim postizanjem i održavanjem neposredne blizine i vezanosti za drugu važnu određenu osobu koja je zamišljena kao individua koja se bolje snalazi i nosi s teškoćama. Očito

je da kada god je pojedinac prestrašen, umoran ili bolestan, privrženost je jače izražena, dok je u suprotnim situacijama ovakvo ponašanje manje vidljivo. Za adolescenta čiji je objekt privrženosti dostupan i odgovoran daje mu snažan i stalan osjećaj sigurnosti te ga ohrabruje u izgradnji i zadržavanju ovakvog odnosa. Unatoč tome što je teorija privrženosti najviše vidljiva u ranom djetinjstvu, također je vidljiva tokom cijelog života, posebice u situacijama koje to zahtijevaju. Nepobitan je dokaz da skoro svako dijete obično voli jednu osobu, najčešće majku za koju se veže i traži u situacijama stresa, no isto tako, ono će kada nje nema sigurnost potražiti kod druge osobe, one koju također smatra bliskom i sigurnom (Bowlby, 1990:26;vlastiti prijevod).

Prema istraživanju nekoliko stotina djece i njihovim reakcijama na novu situaciju u prisutstvu roditelja i bez njihovog prisutstva, kada ostanu sama i kasnije kada se roditelji vrate, dobiveni su rezultati promatranja koji predstavljaju uzorak sigurne privrženosti ili nesigurne privrženosti majci (Ainsworth 1978., prema Bowlby, 1990.). Hitherto je gotovo u svim istraživanjima koristio ovaj postupak dok su Main i Weston (1981) proširili uzorak za šezdesetero djece, prvo na djecu s jednim roditeljem te šest mjeseci kasnije s drugim roditeljem. Uvidjeli su da obrasci privrženosti pokazani prema očevima slične obrascima privrženosti prema majkama sa otprilike istim postotkom raspodjele. Zaključili su da su djeca koja imaju uspostavljenu sigurnu privrženost sa oba roditelja najsigurnija i najkompetentnija; djeca koja nemaju sigurnu privrženost su najmanje sigurna i najmanje kompetentna, dok su djeca koja imaju uspostavljenu sigurnu privrženost sa jednim roditeljem, u sredini. Ainsworth je zaključila da na sigurnu privrženost utječe odnos majke prema djetetu, odnosno, oca prema djetetu i da je ona produkt tog odnosa (Bowlby, 1990:28;vlastiti prijevod).

1.1.3. Trojni odnos

Predškolsko doba ili faza diferencijacije, od treće do šeste godine, je vrijeme odlučujuće faze u kojoj počevši od trojnog odnosa: majka, otac, dijete, ono organizira svoju ličnost. Odričući se simbolički i realno da bude sve za svoju majku zbog straha od oca, kojeg smatra vladarom koji posjeduje muškost i uspostavlja zakon kojemu se ono mora podvrći, dijete postiže vlastiti temeljni (bazični) identitet. To je faza edipovskog konflikta koji ima višestruke posljedice na kompleksan sistem psihičke strukture ličnosti sačinjene od zabrana, ideala, želja i usvajanja stavova u odnosu na

sebe i svijet (ego, superego, id, self) (Nikolić, 1996.). Edipska situacija koja čini strukturni i fantazijski prototip unutarobiteljskih i interpersonalnih odnosa, može se razumjeti kao djelo djetetove biološke ovisnosti i ambivalentnih obiteljskih odnosa (Nikolić, 1996.). U razdoblju edipovskog konflikta i njegovim razrješenjem, dijete razvija afektivnu vezanost uz suprotno spolnog roditelja i rivalitetne osjećaje prema istospolnom roditelju ono projektira nagonske pulzije (pozitivne ili negativne/libidne ili destruktivne) na pojedinog roditelja (Špelić, 2004.).

U početku otac pripada stranim osobama, a dijete ga počinje razlikovati od majke akvizicijom prvih početaka govora i razlikovanjem pojmova "tvoje" i "moje" te konstruira fantazije o recipročnom posjedovanju. Na vlastitu štetu ono mora učiti da treća osoba (otac) ima zahtjeve prema majci i da ona pripada ocu. Time postaje jasnije da prepoznavanje razlika između oca i majke uvjetuje pojavu triangularnog problema u obiteljskim odnosima. Kada je otac investiran u triangularnom odnosu on je prepoznat i prihvaćen te ima svoje specifične značajke i možemo reći da je stvoren obiteljski nukleus (Nikolić, 1996). Iz navedenog proizlazi da su roditeljski odnosi značajni u ovom razdoblju i mogu imati za posljedicu neadekvatna formiranja spolnog identiteta (Špelić, 2004.).

1.1.4. Obiteljske funkcije

Obitelj je djetetov prvi i dugoročni kontekst za razvoj. Privrženost koju djeca stvore s roditeljima, braćom i sestrama obično traje cijeli život i služi kao model za odnose u širem svijetu susjedstva i škole (Berk, 2015.).

Osjećajni razvitak i zrenje u kontaktu s drugima omogućavaju djetetu da se u intimnosti svoga bića strukturira, interiorizirajući vrijednosti razne vrste na koje mu se ukazuje i s kojima raste. Osjećaji su rezultat modifikacije veza i odnosa prema roditeljima, braći i sestrama u razdoblju djetinjstva u procesu stvaranja veza s odraslim ličnostima. Emocije omogućavaju osjećajnu ravnotežu dječjeg psihološkog života i kad su pozitivne one su podrška dječjem mišljenju i akciji (Berk, 2015.).

Djetetov razvoj sa sobom povlači i mogućnost formacije neurotskih simptoma koji reproduciraju poteškoće u obiteljskim odnosima koji su izazvani intrapsihičkim konfliktima. Edipski model, ima biološku osnovu za razumijevanje obiteljske dinamike i omogućuje uvid u biološku ovisnost djeteta, zašto ona određuje cjelokupnu prirodnu povijest obiteljskih odnosa i kako se oni doživljavaju u fantazijskom životu. Ponašanje roditelja i djece temelji se na organizaciji koja teži ustrajnom ponavljanju u

svakodnevnim životnim djelatnostima, pa tako strukturna jezgra edipskog kompleksa daje specifičan oblik obitelji. To dokazuje hipotezu da zrenje samo po sebi ne može objasniti djetetov budući razvoj i da je on jednako određen odnosom s njegovim roditeljima i njihovim međusobnim odnosima (Nikolić, 1996).

1.1.4.1. Emocionalna funkcija obitelji

Za nastanak i opstanak, kvalitetu života članova obitelji te perspektivu na pojedinačnoj i općoj razini presudna je emocionalna funkcija obitelji kao primarne društvene skupine u kojoj se stvara novi život, stoga pozitivne emocije imaju presudno značenje na razvoj djeteta. Ljubav i njoj srodne emocije neophodne su i presudne za održavanje dinamičke ravnoteže organizma kao i biološkog opstanka. Uz nedostatak pozitivnih emocija veže se i marazam, poremećaj u djece koji može završiti letalno. Obitelj predstavlja mjesto na kojemu i djeca i odrasli mogu otvoreno razmjenjivati pozitivne emocije i zadovoljavati osobne emocionalne potrebe, no funkcija obitelji nije samo u međusobnoj razmjeni pozitivnih emocija već i u kompenziranju negativnih koje dolaze iz socijalnog okruženja, iz škole, radnog mjesta i sl. (Janković, 2008.).

Prvi roditeljski odnos prema djetetu proizvodi nastanak privrženosti, dijete se tijekom prve godine života vezuje za skrbnika i s njim ostvaruje vezu ljubavi što rezultira osjećajem povjerenja i sigurnosti. U prvoj godini djetetova života ovisi kvaliteta djetetova socijalno-emocionalnog funkcioniranja i uspostavljanje privrženosti s majkom (početna situacija za razvoj pozitivne emocionalnosti i emocionalne regulacije), te odsutnost majčinog stresa i depresivnosti i majčina pozitivna emocionalna izražajnosti i toplina. Suprotno tome, djeca koju odgajaju depresivne majke u prve tri godine života pokazuju više neprilagođenog ponašanja i emocionalnog izražavanja (i internalizacije i eksternalizacije) nego djeca zdravih majki. Nakon godine i pol sve do treće godine života, kada dijete počinje razumijevati i rabiti govor, najvažniji utjecaj na socijalno-emocionalni razvoj ima vrsta i način majčine/roditeljske komunikacije s djetetom, naročito način rješavanja sukoba između majke i djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2008.). Poželjno je da majke rješavaju sukobe pomoću objašnjenja i opravdanja postupaka te da nude rješenje za poboljšanje odnosa (Laible i Thompson, 2002., prema Čudina-Obradović i Obradović, 2008.). Također, na djetetovu emocionalnu prilagodbu destruktivno utječu roditeljski sukobi. Dijete postaje nesigurno, a ta nesigurnost proizvodi emocionalnu

neprilagođenost i dijete ispoljava razne reakcije poput agresije i delikventnog ponašanja te istovremeno unutar sebe reagira depresijom, tjeskobom i povlačenjem (Čudina-Obradović i Obradović, 2008.).

1.1.4.2. Socijalizacijska funkcija obitelji

Najautentičnija funkcija obitelji je socijalizacija novih naraštaja koja je vezana uz njene "članove osnivače" i njihovo potomstvo biološki i socijalno. Predstavlja "proces formiranja individue što podrazumijeva područjstvo i individuaciju" (Lorenzer, 1984., prema Janković, 2008.). "Strukturiranjem ličnosti djece i stabiliziranjem ličnosti odraslih, obitelj osigurava svojim članovima psihološku obuku i podršku koji su im nužni da bi odgovorili na zahtjeve društvenog sustava." (Haralambos i Holborn, 2002., prema Janković, 2008.).

Kako sam već navela, na socijalnu kompetenciju djece znatno utječe obiteljsko ozračje i smišljeno odgajanje kako bi se razvile socijalne vještine. Socijalno-emocionalna regulacija djeteta, važan je preduvjet za uključivanje u vrtić i školu te je preduvjet normalnog funkcioniranja djeteta u skupini (prihvaćenost vršnjaka, suočavanje s pozitivnim i negativnim emocijama prisutnih u interakciji skupine, razvoj znatiželje za okolinu i spremnost na učenje iz novih situacija). Ona je jednako važna, možda ponekad i važnija, nego da predškolsko dijete ovlada osnovama pisanja, čitanja i matematike. Djetetovo socijalno funkcioniranje posebice ovisi o obiteljskoj izražajnosti, nadasve o majčinom pokazivanju pozitivnih emocija i toplini (Zhou i sur., 2002., prema Čudina-Obradović i Obradović, 2008.). Oprečno tome, smanjenju kvalitete djetetova pozitivnog društvenog ponašanja pridonosi smanjena roditeljska toplina, depresija i sukob roditelja (Mistry, Vandewater, Huston i McLoyd, 2002., prema Čudina-Obradović i Obradović, 2008.).

Za postizanje prosocijalne-empatičke orijentacije, stvaranje prijateljstava i vršnjačke prihvaćenosti, osobito je važno uspostaviti emocionalnu bliskost s roditeljima koja se očituje kao međusobna toplina, zajednička vedrina i snažno izražavanje međusobnih osjećaja ljubavi (Clark i Ladd, 2000., prema Čudina-Obradović i Obradović, 2008.). Djeca čije su majke uspostavile s njima veliku emocionalnu bliskost iskazuju bolju socijalno-emocionalnu prilagođenost (kao i kognitivnu razvijenost), dok će slabiju socijalno-emocionalnu prilagođenost pokazivati djeca čije su majke manje emocionalno osjetljive i koje nastoje u manjoj mjeri zadovoljiti djetetove potrebe (Čudina-Obradović i Obradović, 2008.).

Dio procesa socijalizacije svodi se na njezine psihološke aspekte kao vanjsku, socijalnu komponentu, a dio na dublju, psihološku, unutarnju socijalizaciju koja završava individuacijom, odnosno ostvarenjem konačnog formiranja osobnosti pojedinca. Osnovne komponente socijalizacije su primajuća, kritička i aktivistička, što nadalje znači da njen tijek ne ide uvijek glatko (Janković, 2008.).

Proces socijalizacije dijeli se na tri faze:

- primarnu,
- sekundarnu i
- tercijarnu.

Primarna socijalizacija odvija se u obitelji rođenja i sudjeluje cjelokupna djetetova okolina. U tom procesu su važna oba roditelja. Tijekom primarne socijalizacije odvija se proces enkulturacije u obiteljsku sredinu, dijete uči jezik, ponašanje, sustav vrijednosti svojih bližnjih, izražavanje emocija i mnogo toga o sebi. Formira self-koncept značajan za njegovo funkcioniranje i odnos sa i prema drugima. Nadalje, self-koncept ovisi o kognitivnom razvoju djeteta te široj okolini, a razvija se od rođenja te su presudne rane poruke koje ono prima iz socijalnog okruženja (Janković, 2008.).

Prema Ericsonu, socijalizacija je cjeloživotni proces. Dijete se u prvoj godini života socijalizira u svojoj najužoj obitelji i u čijem odnosu sa najbližima stječe povjerenje. Ovaj proces nazvan je bazična sigurnost i osnova je svemu što se kasnije na nju nadograđuje (samosvijest, značaj i sl.). Dijete se tijekom ranog djetinjstva upoznaje s doživljajem autonomije, inicijative (osobne i nametnute), sramom i osjećajem krivnje. Zatim se suočava s problemom izgrađivanja identiteta nakon čega slijedi stvaranje čvrste emocionalne veze. Kasnije dolazi vrijeme izgradnje karijere i učvršćivanje materijalne sigurnosti. Roditelji imaju važnu i dominantnu ulogu od početka procesa socijalizacije jer daju osnovna određenja djetetu kao jedinki ljudskog društva kroz nasljeđem zadanim određenjima (biološki) i tijekom odgojnog procesa započetog u obitelji (socijalno) (Janković, 2008.).

Nadalje, o kvaliteti roditeljskog odgoja ovisi rast i razvoj, slika o sebi, bazična sigurnost, razina samopouzdanja, socijalna, obiteljska, emocionalna, profesionalna prilagođenost i niz drugih. Sudbina djece i njihovih potomaka uvelike ovisi o roditeljskoj kompetenciji jer se negativne posljedice šire i prenose na njihovu djecu i tako iz generacije u generaciju. Pojava neprihvatljivih oblika ponašanja posljedica su nemogućnosti djeteta da zbog somatskih ili psihičkih, često i okolinskih rizičnih

činitelja, uspostavi bio-psiho-socijalnu ravnotežu te na taj način pokušava samo sebi pomoći. Ono šalje signale okolini (ponašanje kao obrambeni mehanizam) kako bi ga ona shvatila i otkrila o kakvim poteškoćama se radi. Osjećaju da nešto nije u redu, ali nisu u stanju shvatiti bit problema te se ne znaju osloboditi pritiska niti kako promijeniti situaciju. Na roditeljima (i odraslima) je da uklone izvore disbalansa i omoguće im uspostavljanje ravnoteže. Signali su izuzetno važan pokazatelj stanja djeteta i omogućuju intervencije kako bi se otklonili rizični čimbenici te osigurao djetetov zdrav i skladan razvoj (Janković, 2008.).

Decentralizacijom (odvajanjem od roditeljske osovine) i prevladavanjem edipovskog konflikta koji remodelira djetetove veze s bližnjima, ono se oslobađa ukoliko je uspjelo prevladati konflikte koji ga suspendiraju u orijentaciji prema izvanobiteljskom svijetu u kojem stvara nove veze. Ovo razdoblje je školsko doba od šeste do četrnaeste godine, dakle, sve do pojave puberteta i adolescencije. Za sobom nosi sve veću socijalizaciju i iskustva s vršnjacima, a nastavnici predstavljaju novi autoritet (Nikolić, 1996.). Zadatak socijalizacije je formiranje sublimacije ego-mehanizama, sublimacijom se povećava ego kapacitet u odnosu na socijalno funkcioniranje, a izostanak sublimacije kao mehanizma određen je ranijim iskustvom neuspjelog razrješenja edipovog konflikta. Nadalje, veći dio ego kapaciteta usmjeren je na kontrolu nagona čime je smanjen njegov kapacitet za odnos sa vanjskim svijetom. Proces socijalizacije određen je događajima u obitelji gdje dijete uči druge socijalne uloge (Špelić, 2004.).

1.1.4.3. Uspostavljanje sigurne baze

Sigurna baza koju stvaraju roditelji omogućava djetetu, odnosno adolescentu, odlazak u svijet van obitelji i njegov povratak znajući zasigurno da će biti prihvaćen, hranjen fizički i emocionalno, utješeno ako je tužan i prestravljen. U srži, uloga sigurne baze je da bude uvijek dostupna, da su roditelji spremni poticati i pomoći kada to treba te da su spremni intervenirati kada je nužno. Paralelno kako adolescenti sazrijevaju, tako se udaljavaju iz sigurnosti roditeljskog doma i povećavaju vremenski raspon između provođenja vremena unutar i izvan sigurne baze. Adolescenti čija je emocionalna stabilnost najveća i koji koriste sve svoje mogućnosti su oni čiji roditelji uvijek potiču njihovu autonomiju. Također, vrijedi i suprotno, adolescenti čija je emocionalna stabilnost niska i ne ostvaruju svoje mogućnosti imaju roditelje koji nisu stvorili sigurnu bazu te ne potiču njihovu autonomiju. Roditelji ne mogu osigurati

djetetu (adolescentu) sigurnu bazu ako intuitivno ne razumiju i poštuju djetetovu privrženost. Privrženost, odnosno zavisnost, uvijek sa sobom nosi nepovoljnu vrijednost, nastoji biti nagrađivana kao karakteristika ranih godina i smatra se da će uskoro biti preraštena. Kada se teorija privrženosti manifestira tokom kasnijih godina ne smatra se kao žaljenje već kao regresija, povratak na prijašnje iskustvo. Sigurna baza potrebna je svima u situacijama stresa i bez nje se teško možemo opustiti (Bowlby, 1990.).

1.1.4.4. Separacijska anksioznost

Čovjek, kao i druge životinje, reagira strahom na određene situacije i ono ima svoju biološku funkciju preživljavanja te je tako sklon reagirati na separaciju od objekta privrženosti, strahom.

Pojavom separacijske anksioznosti započinje separacijsko iskustvo. Navedena anksioznost posljedica je nemogućnosti suočavanja i prorade iskustva separacije koje se manifestira na nepovoljan razvoj individue ("deattachment") (Bowlby, 1978.; prema Špelić, 1995.).

Kada se separacijska anksioznost promatra kao bazična ljudska sklonost, zastrašujuće je i opasno koristiti separaciju kao način kontrole. Ovakve prijetnje, te prijetnje samoubojstva roditelja su učestali uzroci intenziviranja separacijske anksioznosti, ne samo da prijetnje napuštanja uzrokuju povećanu anksioznost, također pobuđuju bijes visokog intenziteta posebice u starije djece i adolescenata. Ljutnja, čija funkcija je odvratiti objekt privrženosti od nošenja s prijetnjom, lako može postati disfunkcionalna te je česti primjer kada dijete ima razvijenu blisku vezu sa majkom toliko da mu ona predstavlja poteškoće u razvijanju socijalnog života izvan obitelji, ovakva veza se opisuje kao simbioza, te u većini slučajeva uzrokuje problem koji se može usredotočiti na majku koja ima odraslu separacijsku anksioznost kao rezultat teškog djetinjstva zbog čega joj vlastito dijete predstavlja objekt privrženosti. Ovakva veza rezultira djetetovom pretjeranom brigom za majku (Bowlby, 1990.).

1.2. PRELAZAK IZ DJETINJSTVA U RAZDOBLJE PUBERTETA I ADOLESCENCIJE

Prelazak iz djetinjstva u odraslu dob događa se postepeno, a taj prelazak je nazvan pubertet i adolescencija. Pubertet naime označava fiziološke/biološke

promijene organizma koje su vidljive i počinje u dvanaestoj godini kod djevojčica, a u četrnaestoj kod dječaka.

Traje pet do osam godina i najčešće se dijeli na tri stadija, to su:

a) prepubertet ili preadolescencija je faza kada dijete intenzivno raste i javljaju se sekundarne spolne oznake, karakterizirana tranzitornim emocionalnim regresom djeteta, a naziva se i fazom opozicije zbog čestog drskog ponašanja i prkosnog suprotstavljanja,

b) pubertet kada djevojčice dobivaju prvu menstruaciju, a dječaci ejakulaciju, karakterizira ga otuđivanje ega od superega;

c) postpubertet ili postadolescencija kada djevojke i mladići postižu potpunu spolnu zrelost te oblikuju spolni i profesionalni identitet, označena je krizom slike o sebi, kao i kraćim stanjima depersonalizacije (Nikolić, 1991.).

Nakon puberteta dolazi razdoblje emotivnog sazrijevanja odnosno razdoblje adolescencije. U razdoblju adolescencije formira se odrasla individua, tražeći vlastitu neovisnost, koja rekapitulacijom ranijih iskustava tvori strukturu ličnosti. Nepovoljna ranija iskustva određuju događanja tokom adolescencije kada adolescent rješava pitanja bazičnog i spolnog identiteta. Potrebe adolescenata za autonomijom, što za njih predstavlja traumatično iskustvo separacije od roditelja, reflektira problem bazičnog identiteta dok problem spolnog identiteta ponovno aktivira i otkriva Edipove potisnute želje i sadržaje. Identifikacijom sa različitim vršnjačkim grupama adolescent pokušava izbjeći bolno iskustvo separacije. Ponovno se javljaju strahovi vezani uz bliskost sa suprotno-spolnim roditeljem što tjera adolescenta u potragu za novim objektom. Adolescent koji nije uspješno integrirao iskustva i riješio pitanja bazičnog identiteta u procesu separacije te integrirao u to spolni identitet, imat će propuste u formiranju vlastitog spolnog identiteta (Špelić, 2004.).

1.2.1. Psihološka separacija-individuacija adolescenata

Proces individuacije događa se već u djetinjstvu kada dijete postepeno razvija vlastitu autonomiju, ono ima zadaću separacije od jednog roditelja i priklonjavanje drugome roditelju, međutim ne previše. U procesu separacije ono mora zadržati kontrolu između agresiviteta i ljubavi, dakle, primorano je pronaći ravnotežu u osjećajnom životu. Postizanjem ravnoteže dijete stvara bitne strukture svoje ličnosti koje kasnije tvore autentično biće, odnosno djetetovo "ja". Djetetov proces

individuacije ne određuju samo biološki čimbenici već i emocionalni odnosi s roditeljima kao i međusobni odnosi roditelja.

U prvoj godini života djeteta postupno iz stanja simbiotske vezanosti s majkom, postaje svjesno svoje individualne egzistencije. Proces separacije također olakšava i fizičko odvajanje djeteta od majke, što prezentira izvor zadovoljstva posebice ako majka ne sputava djetetovu slobodu kretanja. U drugoj godini djetetova života javlja se separacijska anksioznost i tada djeteta ponovno intenzivnije traga za majkom. Neophodno je uskladiti djetetove potrebe za emocionalnom bliskošću s majkom i potrebe za samostalnošću. Pretjerano zaštićivanje i sputavanje samostalnosti rezultira agresijom, suprotno, pretjerano potenciranje samostalnosti, uz hladne odnose, rezultira separacijskom anksioznošću. Razdoblje ranog djetinjstva i proces separacije-individuacije neophodan je za kasnije funkcioniranje pojedinca i proces separacije-individuacije u adolescentnom razdoblju. Cilj primarne separacije djeteta je diferenciranje istog od okoline, stvaranje jasnih granica selfa i osjećaja selfa kao zasebnog bića i ujedno je preduvjet za proces sekundarne individuacije (Smojver-Adžić, 1998.).

Teorijski koncept adolescentnog razvoja P.Blossa ističe drugu individuaciju kao proces odvajanja adolescenta od roditeljski internaliziranih aspekata prilikom čega se formira psihička autonomnost, za razliku od prve individuacije kada djeteta stječe sposobnost fizičkog odvajanja od roditelja, završetkom druge individuacije stvara se odrasli ego ideal koji omogućava pojedincu da nađe izvor vlastite vrijednosti i potakne vlastite aktivnosti. Proces separacije-individuacije uvelike je određen emocionalnom uključenosti roditelja. Rješavanje zadataka druge individuacije distanciranjem, adolescent formira fizički i ideološki prostor između roditelja i sebe te na taj način ne uspijeva završiti razvojni zadatak što se manifestira (Bloss 1967., prema Špelić 2006.) u nesposobnosti da se odvoji od roditeljski internaliziranih aspekata. Ono je moguće jedino u obliku *deattachmenta* rezultiranog osjećajem otuđenja adolescenta koji je potenciran odbacivanjem i poniženjem drugih (Špelić, 2006.).

Emocionalni odnosi adolescenata s roditeljima izrazito su važni u periodu stvaranja psihološke autonomije i imaju odlučujuću ulogu za uspješnost izgradnje psihološke prilagodbe, odrasle osobnosti i u izgradnji spolnog identiteta adolescenata te pozitivnih aspekata self - koncepta (Špelić, 2006.). Ličnost se nalazi pred velikim izazovom postizanja zrele seksualne organizacije što podrazumijeva genitalnu

centraciju, odnosno fuziju nagonских pulzija i nježnosti te kristalizaciju seksualnog identiteta. Nadalje, treba se konsolidirati self individue prihvatanjem vlastitog psihičkog i fizičkog iskustva kako bi se ono moglo potpuno separirati od roditelja, kako bi se smanjila ovisnost o grupi vršnjaka i da se identifikacijom učvrsti struktura ličnosti (Nikolić, 1991.).

Obitelji s djecom adolescentima u osjetljivoj je i važnoj fazi razvoja koja za roditelje i djecu predstavlja period prilagodbe i rješavanja faza razvoja. Obitelji u kojima su adolescenti moraju biti spremne mijenjati odnose unutar obitelji zbog fiziološki kriznog ciklusa do kojeg dolazi postepenim sazrijevanjem djeteta. U procesima odrastanja i odvajanja od roditelja javljaju se novi problemi. Nove objektne relacije i novi odnosi dovode do sukoba na relaciji adolescent - roditelj. Životni ciklusi svake obitelji javljaju se kroz razvojne procese i krize u obiteljskom funkcioniranju normalne su za svaku obitelj jer da bi obitelj mogla sazrijevati, mijenjati se i pružiti adolescentu adekvatno sazrijevanje mora biti suočena sa fazama krize i fazama rasta. Svaka faza razvoja predstavlja za obitelj moguću pojavu obiteljske disfunkcionalnosti, a uspješnost obitelji u svakoj novoj fazi ovisi o uspješnosti rješavanja prethodnih faza razvoja. Obitelj se stalno mijenja i razvija te zahtijeva od njenih članova sposobnost prilagodbe za suočavanje s novim zadaćama i problemima.

U fazi adolescencije sve funkcije obitelji se dovode u pitanje osobito one koje se tiču postavljanja granica. Adolescentu su potrebne granice koje postavlja obitelj kako bi ih on mogao "rušiti". Roditelji su ti koji postavljaju granice, međutim granice ne smiju biti prečvrste i rigidne čime je otežano adolescentovo vezivanje za vršnjačke skupine. Prečvrste granice onemogućavaju adolescenta u socijalizaciji sa prijateljima čime oni ostaju usamljeni i vezani unutar obitelji što dovodi do straha od svega van obitelji, nadalje takav razvoj odnosa predstavlja poteškoću adolescenta u odvajanju od obitelji i stvaranju odnosa sa drugim osobama. Upotreba autoriteta kao nužne značajke roditeljskog podsustava je neizbježna, no upravo ona ne smije biti previše stroga i sputavajuća te se postavljene granice i upraba autoriteta treba smanjivati što je dijete (adolescent) starije, odgovornije i zrelije, u suprotnom vodi do poricanja individuacije, odvajanja od roditelja i odrastanja.

Nadalje, roditelji adolescenta imaju zadaću, kao što to ima majka u ranom odnosu majka-dijete, biti tu za adolescenta kako bi se mogao odvojiti i odrasti te stvoriti vlastiti self u procesu separacije-individuacije. Majka je potrebna djetetu da

bude s njime da bi ju ono moglo ostaviti, isto tako su adolescentu potrebni roditelji da bi se mogao odvojiti od njih. Upravo zbog procesa odvajanja adolescenta od roditelja javljaju se depresivna stanja koja su posljedica žalovanja adolescenta zbog "napuštanja" obitelji, ona su učestala i posve normalna kao dio razvojnog procesa adolescenta. Obitelji u kojima nema privatnosti članova, tajni niti osobnog vlasništva i u kojima vrijedi pravilo "sve je u obitelji", poručuje adolescentima kako je obitelj jedina sigurna okolina za njih, javlja se strah od odvajanja od obitelji.

Također, emocionalna klima unutar obitelji važan je preduvjet stvaranja zrele ličnosti adolescenta i uspješnosti njegovog funkcioniranja kao odrasle individue (Graovac, 2010.).

Kao što se proces separacije-individuacije odvija u najranijoj dobi djeteta, kada pojedinac izlazi iz faze simbiotskog odnosa s majkom, tako se ovaj proces ponavlja i u razdoblju adolescencije, a njegova svrha je postizanje vlastitog "selfa", odnosno stvaranje vlastite autonomije. Individuacija adolescenata odvija se na emocionalnom, ponašajnom i kognitivnom nivou, a uspješnost procesa individuacije se ogleda u formiranom stabilnom individualnom identitetu.

Razvoj identiteta, prema Eriksonovoj teoriji, predstavlja temeljni razvojni zadatak u adolescenciji i o njemu ovisi daljnja prilagodba i mogućnost rješavanja novih razvojnih zadataka. Nadalje, određene fiksacije i neuspjesi u procesu separacije u razdoblju djetinjstva i adolescencije mogu se manifestirati u neprilagođenim oblicima funkcioniranja (Smojver-Adžić, 1998.).

1.2.2. Formiranje i konfuzija identiteta u adolescenciji

Prema Ericsonu, proces izgradnje identiteta odvija se tokom cijelog života prolaskom ličnosti kroz određene stadije razvoja praćenih krizama identiteta. Iz svake krize, ako se ona uspješno razriješi, pojedinac izlazi sa više smisla za dobro rasuđivanje i povećanim osjećajem unutrašnjeg jedinstva. Ericson je razvoj identiteta prikazao kroz osam razvojnih stadija, a to su:

1. stjecanje osnovnog povjerenja;
2. stjecanje autonomije;
3. stjecanje inicijative;
4. marljivost;
5. formiranje identiteta;
6. intimnost;

7.stvaralaštvo i

8.integritet.

U ovom diplomskom radu posebno ćemo se osvrnuti na peti stadij, formiranje identiteta koji ima izuzetno važnu ulogu. Ovaj stadij pred adolescenta postavlja nekoliko zadataka u kojima sudjeluje *ego* kao formativna i integrativna snaga. Zadatci adolescenta su slijedeći: da stekne jedinstvenost, oformi i učvrsti vlastiti identitet, da se na svoj način uključi u društvene grupe i da stekne posebnost vlastite ličnosti. Peti stadij psihosocijalnog razvoja odgovara Freudovom genitalnom stupnju razvoja (12.-20. godina) i označava završetak djetinjstva i početak puberteta/adolescencije. Ovaj prijelazni stadij pred adolescenta postavlja izrazito velik teret traganja i formiranja identiteta. Nadalje, adolescenti su u ovom razvojnog stadiju izrazito zaokupljeni sobom, prihvaćanju i ocjenjivanju te kako ih drugi vide, posebice vršnjaci. Žele biti nezavisni, vjerni svojim načelima, uvjerenjima i vrijednostima, samosvojni i prihvaćeni članovi grupe, a istovremeno žele se izdvojiti, povući u sebe i svoj svijet te biti samodostatni. Izražena je potreba za slijeđenjem i poistovjećivanjem sa idolima s kojima se identificiraju, što može predstavljati prepreku razvoju osobnog identiteta. Karakteristična vrlina za ovaj stupanj je vjernost koja bi trebala biti temelj izgradnje postojanog osjećanja osobnog identiteta, a manifestira se kao težnja za stabilnim vezama u prijateljstvu, ljubavi i sl. Ukoliko se kriza identiteta riješi nepovoljno, odnosno ako adolescent ne nađe izlaz iz nje, tada ne zna tko je on i po čemu se razlikuje od drugih, javlja se zbrka i konfuzija identiteta. Konfuzija identiteta je rasplinutost u doživljaju vlastitog selfa, adolescenti su tada nesigurni u pogledu svog spolnog identiteta, socijalne uloge, društvenog statusa i vrijednosti u očima drugih, suočeni sa suprotnim zahtjevima i donošenjem sudbonosnih odluka, a da emocionalno i intelektualno nisu dovoljno spremni da to odgovorno učine. Navedeni konflikti (i drugi) obilježavaju formiranje vlastitog identiteta te dovode do konfuzije identiteta koja je praćena osjećajem zbunjenosti, strepnje, usamljenosti, krivice, praznine i potištenosti. Uslijed konfuzije identiteta ponašanje mladih je kolebljivo, nepostojano i ide iz jedne krajnosti u drugu dok u izrazito teškim slučajevima vodi do bježanja iz škole, narkomanije, alkoholizma, delikventnog ponašanja i "graničnih" psihotičnih epizoda (Ericson, 1959.).

U svojoj potrazi za vlastitim identitetom neki adolescenti se bore s mnogim krizama iz ranijih godina. Integracija, koja se sada odigrava u formi *ego* identiteta, više je od zbira identifikacija iz djetinjstva, to je unutrašnji kapital stečen kroz iskustva

iz svakog prethodnog stadija kada značajna identifikacija dovodi do uspješnog usklađivanja bazičnih nagona odnosno *ego sinteze*. Ego vrijednosti stečene ranije u djetinjstvu imaju za posljedicu *osjećaj ego identiteta*. Samopoštovanje potvrđeno na kraju svake od glavnih kriza, raste do uvjerenja da se uče efikasni koraci k budućnosti te da se definirana ličnost razvija u okviru društvene stvarnosti. Ego identitet razvija se iz postupene integracije svih identifikacija te pod povoljnim okolnostima djeca u ranom životu posjeduju nukleus zasebnog identiteta i primorana su braniti ga pred bilo kojim pritiskom koji ih tjera na pretjeranu identifikaciju s jednim od roditelja. Nastupajući ego identitet premošćuje ranije faze iz djetinjstva kada tijelo i roditeljske slike dobiju svoja specifična značenja. Trajni ego identitet ne može postojati bez povjerenja iz oralnog stadija. Na ovom stupnju razvoja prijeti *difuzija identiteta*. Gdje se javlja dilema o etničkom i spolnom identitetu, zasnovanoj na jakoj prethodnoj sumnji, dešavaju se delikventni i često psihotični incidenti (Ericson, 1959.).

1.3. OVISNOST

Ovisnost je emocionalna kategorija koja se odnosi na visok stupanj privrženosti za značajne objekte u djetinjstvu, kasnije za partnere, djecu ili prijatelje, ali i različite sadržaje koje čovjek tijekom života susreće. Ona je uvjetovana biološkom (potreba za hranom, vodom, zrakom) ili psihološkom (osjećaj sigurnosti, zaštićenosti, ljubavi, samopoštovanja) potrebom čovjeka te ga lako može gurnuti u odnos ovisnosti. Zrelost omogućuje predviđanje posljedica vezivanja ili eventualne ovisnosti. Nezrelost ili psihička izmjenjenost čovjeku omogućuje da izađe na kraj s tim kategorijama (Nikolić i sur. 2008.).

Adolescentni razvoj proces je ne samo konačnog razrješenja edipovog kompleksa i izgradnje spolnog identiteta, već i izgradnje psihičke autonomnosti. Dakle, radi se o dva paralelna procesa, jednim određenim oživljavanjem ranijih edipskih, trijadnih iskustava praćenih pojavom incestnih sadržaja i drugi određen oživljavanjem ranih preedipskih, dijadnih iskustava praćenih simbiotskim potrebama i arhaičnim strahovima od gubitka osobe integriranosti. Adolescentni je razvoj shvaćen na način da osim oživljavanja trijadnih sadržaja ranijeg edipskog razdoblja koji su praćeni iskustvima 'želja-krivnja', dolazi do 'invazije u mišljenje' dijadnih sadržaja ranijeg preedipskog razdoblja praćenih iskustvima 'arhaičnog zadovoljstva-boli'.

Prema Blossovom shvaćanju s procesom druge individuacije započinje ponovno oživljavanje simbiotskih, ovisničkih potreba i osjećaja te s njima potaknutih anksioznosti što dovodi kod adolescenata do 'regresije u službi razvoja'. Ističe da djevojke i mladići ulaze u adolescenciju sa zadatkom napuštanja roditeljskih reprezentacija koje su do perioda adolescencije predstavljale osnovu njihovog psihičkog funkcioniranja. Zadatak psihičkog odvajanja iziskuje ponovno oživljavanje ranijih iskustava iz razdoblja separacije-individuacije te je praćen pojavom simbiotskih potreba i arhaičkih strahova od gubitka vlastitog integriteta povezanih s regresivnim potrebama. Navedene ponovno aktivirane simbiotsko-ovisničke potrebe uvelike određuju kvalitetu i značenje odnosa adolescenta s pojedinim roditeljem. U razdoblju rane adolescencije prisutna je dominacija regresivnih simbiotskih tendencija sjedinjenja s majkom i arhaičkih strahova koji vode k suprotnoj tendenciji udaljavanja iz tih odnosa. Uloga očeva u ovom razdoblju je drugačija te ima funkciju podrške u odvajanju od majki i izgradnji autonomije što se može primjeniti na oba spola. Također, ovo događanje predstavlja drugu šansu u razvoju objektnih odnosa (Špelić, 2007.).

S obzirom da ovisnici teže za obnovom fantazija iz ranog djetinjstva, kada nisu imali granice, a ostali su se brinuli o njima i idealizirali ih, kada se susretnu s granicama ili se razočaraju u nekoj vezi dolazi do erupcije nekontroliranih primitivnih emocija. Svijest o osobnim granicama uzrokuje sram te se paralelno javlja i osjećaj napuštenosti i osamljenosti kada osoba postane svjesna da "idealizirani drugi" nije u realnosti takav i ne ispunjava njihova očekivanja.

Ovisnici se nisu spremni na zreo i zdrav način nositi s navedenim neugodnim osjećajima pa ih to stanje skrhanosti može dovesti čak i do gnjeva i samoubilačkih ideja. Ovisnici često moraju osjećati kontrolu nad nekim ili nečim što zadovoljava njihove potrebe i nestrpljivi su u pogledu odgode trenutnog zadovoljstva, koja im ublažava vlastite tjeskobe. Nadalje, imaju enormni problem s aktiviranjem "pravog sebstva" te često žive u nestvarnom svijetu gdje se konzumirajući droge (ili ponavljaju oblike ponašanja ako se ne radi o psihoaktivnim supstancama, kao što je kockanje i igranje video-igara) vraćaju u psihološko stanje ranog djetinjstva gdje su kontrolirali sve što ih je smirivalo.

Nedostaci koji vode osobe u ovisničko i kompulzivno ponašanje su često uspavani u djetinjstvu i dramatično izbiju u razdoblju adolescencije, vrijeme kada se stvara identitet i konsolidacija, klasificiraju se ponašanja i vrijednosti odraslih te se

integriraju ili odbacuju kako bi se stvorilo vlastiti self. Fizičke tegobe, tjeskobe i depresije puberteta zaokupljaju mozak pojedinca s primitivnim strukturalnim nedostacima te je vrlo lako moguće vraćanje u prošlost (regresija) umjesto nastavka razvoja. U tom burnom razdoblju ovisnost izgleda primamljivo jer omogućuje olakšanje bez potrebe za stvarnim aktivnim ovladavanjem i prilagođavanjem situaciji.

1.3.1.Ovisnost o video-igrama

Igranje video-igara (video-igre na konzoli, računalne igre i on-line igre) u posljednjih nekoliko desetljeća razvojem i dostupnošću tehnologije, postalo je među djecom i adolescentima, naročito dječaka, čest način provođenja slobodnog vremena. Ono može imati pozitivne učinke (bolja koordinacija oko-ruka, veća brzina reakcije, razvoj logičkih i matematičkih sposobnosti...), ali i negativne. Većina video-igara je nasilnog sadržaja, odnosno, većinom se igraju igre takvog sadržaja dok su one edukativne naravi manje zastupljene i rjeđe odabir. Osim što takve igre utječu negativno na razvoj ličnosti one uzrokuju i prekomjerno igranje što može dovesti do patološke razine, razine ovisnosti kada zbog takvih aktivnosti nastaju poteškoće u funkcioniranju osobe. Nadalje, intenzivnije igranje video- igara povezano je sa slabijim školskim postignućem, zlorabom alkohola i droga te slabijim odnosima s roditeljima i prijateljima (Padilla i sur., 2008.,prema Bilić, Ljubin-Golub, 2011.).

Prema DSM-5 (Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje) ovisnost o video-igrama ne postoji kao zasebna skupina već se može ubrojiti u *Ovisnost o internetskim igrama* koji definira navedenu ovisnost kao *"perzistentnu i ponavljajuću upotrebu interneta radi sudjelovanja u igrama, često s drugim igračima, koja dovodi do klinički značajnog oštećenja ili patnje na što upućuje pet (ili više) simptoma tijekom razdoblja od 12 mjeseci"*.

Ovisnost o kockanju (internetskim igrama) je jedina ovisnost koja ne uključuje konzumaciju psihoaktivnih tvari, a predloženo je uključivanje u DSM-5 upravo zbog velikog javnozdravstvenog značenja, no potrebna su daljnja dodatna istraživanja ovog područja ovisnosti. Ovisnost o internetskim igrama oblik je prolongiranog i pretjeranog igranja, a rezultira skupinom različitih simptoma ponašanja (progresivni gubitak kontrole nad igranjem), sustezanja i kognitivnih simptoma analognih simptomima ovisnosti o psihoaktivnim tvarima. Kao u poremećajima povezanim s psihoaktivnim tvarima osobe ovisnosne o internetskim igrama postaju uznemirene i ljute, često provode duga razdoblja bez hrane i spavanja, uobičajene obaveze poput

škole, posla ili obiteljskih obaveza, zanemaruju. Bitno obilježje ovisnosti o internetskim igrama je stalno i ponavljajuće sudjelovanje u kompjuterskom igranju tijekom mnogo sati. Osoba se ne može usmjeriti na školske ili međuljudske aktivnosti, a najčešći navedeni razlog zbog kojih koriste kompjutor je "izbjegavanje dosade". Nadalje, nisu utvrđeni tipovi ličnosti koji bi bili povezani s ovisnošću, ali je veliki rizik pojave ove vrste ovisnosti upravo na skupini muških adolescenata u dobi između 12-20 godine na što utječe dostupnost kompjutera te genetski i fiziološki faktori.

Ovisnost o video-igramama/internetskim igrama može dovesti do neuspjeha u školi, gubitka posla ili bračnog sloma. Kompulzivno igranje ima tendenciju potiskivanja normalnih školskih, društvenih i obiteljskih aktivnosti, gdje učenici imaju sve lošije ocjene i na kraju potpuno zakazuju u školi. Dijagnoze koje mogu biti uočene i povezane s navedenom ovisnošću uključuju veliki depresivni poremećaj, ADHD i opsesivno-kompulzivni poremećaj (prema DSM-5, 2014:796,797).

2. METODA ISTRAŽIVANJA

2.1. Ciljevi i zadaci istraživanja

U ovom diplomskom radu imamo dva cilja istraživanja. Prvi cilj je bio ispitati (1) razliku u načinu suočavanja s iskustvom odvajanja adolescenata obzirom na igranje video-igara. Očekivanja su da će adolescenti koji su više ovisni o video igrama (igraju više od 3 sata dnevno) u odnosu na druge adolescente pokazivati više poteškoća u ovladavanju iskustvom odvajanja, koje su definirane većom prisutnošću separacijske anksioznosti i negacije kao obrane, te većom prisutnošću simbiotskih potreba, regresije i niže razine zrele neovisnosti.

Drugi cilj je bio ispitati (2) razliku između adolescenata u kvaliteti emocionalnih odnosa u obitelji s pojedinim roditeljem obzirom na igranje video-igara. Očekivanja su da će adolescenti ovisni o igranju video igara (igraju više od 3 sata dnevno) imati lošije emocionalne odnose s pojedinim roditeljem u odnosu na ostale adolescente.

Hipoteze istraživanja:

(1) Adolescenti ovisni o video igrama razlikuju se u odnosu na ostale adolescente u razini uspješnosti ovladavanja iskustvom odvajanja.

(2) Adolescenti ovisni o video igrama razlikuju se u odnosu na ostale adolescente u kvaliteti emocionalnih odnosa s pojedinim roditeljem.

2.2. Ispitanici i postupak istraživanja

Ispitivanje je provedeno na N= 115 učenika III. i IV. razreda Srednje ekonomske škole u Puli prosječne dobi (N= 17,61; sd= 0,80) od čega 77 djevojaka i 38 mladića. Učenici su podijeljeni u tri skupine obzirom na prosječno dnevno igranje video-igrica što je prikazano u tablici 1.

Tablica 1. – prikaz grupa učenika obzirom na prosječno dnevno igranje video igrica.

	Prosječno dnevno igranje video igara	Broj	Rezultat prikazan u postotku
I grupa	Učenici koji ne igraju	54	46,957%
II grupa	Učenici koji igraju do 2 sata	55	47,826%
III grupa	Učenici koji igraju 3 i više sati	6	5,217%
Ukupno		115	100%

2.3. Instrumenti istraživanja

U istraživanju obiteljskih odnosa i ovisnosti adolescenata o video-igrima korišteni su (1) Upitnik separacije-individuacije i (2) Upitnik emocionalne povezanosti s roditeljima.

(1) Upitnik separacije-individuacije (Smojver-Ažić, 1998.)

Upitnik separacije-individuacije konstruirali su Levin i suradnici 1986. godine, a namjena tog testa bila je ispitati teorijske postavke M.Mahler i Blossa o separaciji. Obzirom da se upitnik često koristi u različitim istraživanjima, njegove osnovne dimenzije su nepromijenjene te je u nekoj mjeri izmijenjen ovisno o potrebama istraživanja, te je tako osmišljena hrvatska verzija Levinova SITA (*Separation-Individuation test of Adolescence*) upitnika za mjerenje konstrukta separacije-individuacije kod adolescenata.

U verziji upitnika prilagođenoj hrvatskoj kulturi izdvojeno je 5 dimenzija iz originalnog upitnika koje se navode kao značajne determinante prilagodbe adolescenata. Nadalje, tvrdnje iz izvornog upitnika jezično su prilagođene, a one nejasnog sadržaja

su izbačene. Također, nadodane su i neke tvrdnje kojima se nastojalo neznatno utjecati na sadržajnu koncepciju originalnog upitnika. Ova verzija sadrži 55 tvrdnji koje se procjenjuju na skali Likertova tipa ovisno na stupanj slaganja s tvrdnjom, od 0 (*uopće se ne slažem*) do 4 (*u potpunosti se slažem*). Faktorskom analizom od 55 tvrdnji ekstrahirana su pet faktora koji su objašnjavali 32,9% zajedničke varijance (Smojver-Adžić, 1998.).

Ekstrahirana faktorska solucija sukladna je teorijskom modelu i replicira faktore izvornog instrumenta, a oni su: **(1)negiranje potrebe za drugima, (2)separacijska anksioznost, (3)sputanost zbog roditeljske kontrole, (4)čežnja za djetinjstvom i (5)zdrava nezavisnost.**

Obzirom na uočenu potrebu ostalih autora (McClanahan i Holmbeck, 1992.) pa tako i Smojver-Ažić, za promjenom naziva originalnih faktora nazivi u navedenom upitniku donekle se razlikuju od naziva izvornog upitnika čime nije narušen sadržaj većine dimenzija dok je dimenzija separacijske anksioznosti jedina zadržala originalno ime koje sugerira Levin i sur. (1986.) jer je kao takva najbliža polaznoj teorijskoj koncepciji.

Najviše izmijenjena dimenzija u odnosu na originalnu (traženje brige) je **(4)čežnja za djetinjstvom** jer su izbačene tvrdnje koje se odnose na neka egzistencijalna pitanja i dodane su nove s ciljem ispitivanja straha od odrastanja. Također, tvrdnje koje su u originalnom upitniku zasićene faktorom traženja brige, u ovoj verziji su zasićene faktorom **(2)separacijska anksioznost** kao što je npr. tvrdnja: *"željela bih uvijek živjeti u istom gradu kao i moji roditelji, kako bismo bili što više zajedno"*, koja je u ovoj verziji na faktoru separacijska anksioznost, a ne čežnja za djetinjstvom.

Faktor **(1)negiranja potrebe za drugima** odnosi se na negiranje potrebe za bliskim odnosima dok se faktor **(3)sputanost zbog roditeljske kontrole** odnosi na nelagodu zbog roditeljske kontrole i želju za odvajanjem od roditelja zbog prevelikoga roditeljskog zaštićivanja. I posljednji, faktor **(5)zdrave nezavisnosti** sadrži čestice koje upućuju na *toleriranje različitosti u bliskim odnosima uz očuvanje osobne autonomije.*

(2) Upitnik emocionalne povezanosti s roditeljima (Parkera i sur.,1979.)

Parental Bonding Instrument često se upotrebljava u istraživanjima koja ispituju odnose između djece i roditeljskih odgojnih stilova kako bi se identificirali i procijenili

problemi mentalnog zdravlja adolescenata i osoba odrasle dobi. Upitnik zahtijeva od ispitanika da retrospektivno procijene kako su ih roditelji odgajali tokom djetinjstva. Baziran je na dvije roditeljske dimenzije, **briga** i **kontrola** čime je identificirano pet tipova roditeljskog odgojnog stila: prosječan, visoka briga i niska pretjerana zaštićenost definirana je kao optimalan odgojni stil, visoka briga i pretjerana zaštićenost koncipirana je kao ograničavajući odgojni stil, niska briga i pretjerana zaštićenost koncipirana je kao kontrola bez ljubavi i posljednji, niska briga i niska kontrola koncipirana kao roditeljski nemar.

Upitnik korišten u istraživanju konstruiran je na osnovi predloška (PBI) Parental Bonding Instrument (Parkera i sur., 1979.) i sadrži dvije osnovne dimenzije odnosa s roditeljima: briga/odbačenost i autonomija/kontrola koje se mjere na osnovi 12 pitanja. Dimenziju brige sačinjavaju pitanja poput *"obraća mi se toplim i prijateljskim tonom"* ili *"rado sa mnom priča o raznim stvarima"*, a drugu dimenziju, dimenziju kontrole čine pitanja kao što su *"nije mi dopuštala da radim ono što volim"*. Skalom Likertova tipa koja sadrži 5 stupnjeva, obuhvaćaju se vrijednosti od (0) *nikad* do (4) *uvijek* čime se procjenjuje učestalost određenog ponašanja kod oca i majke.

Dimenzija **brige** predstavlja mjeru roditeljske ljubavi. Postignut visoki rezultat na dimenziji **brige**, pokazuje da je odnos s pojedinim roditeljem topao, emocionalan, prijateljski, dakle tip odnosa koji dijete umiruje i u kojemu se ono osjeća shvaćeno. Oprečno tome, nizak rezultat ukazuje da je roditelj hladan, ne pomaže i ne nagrađuje, te kao takav ne može stvoriti osjećaj djetetove poželjnosti u obitelji. Nadalje, visok rezultat na dimenziji **kontrole** ukazuje nam na roditelje koji su izrazito protektivni i svojom kontrolom drže dijete u ovisnom i infantilnom položaju, a nizak rezultat govori nam o roditeljima koji djetetu daju onoliko slobode koliko ono s obzirom na dob zahtijeva, te ga ohrabruju i dopuštaju mu da samo donosi odluke (Juran, 2015.)

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

3.1. Ispitivanje razlike među grupama obzirom na način suočavanja s iskustvom odvajanja

Prvi dio istraživanja odnosi se na ispitivanje razlike u ovladavanju iskustvom odvajanja i igranja video igara među grupama učenika koji 1-ne igraju, 2-igraju do dva sata i 3-koji igraju tri i više sati dnevno.

Tablica 2. *Razlika među grupama 1, 2 i 3 obzirom na način suočavanja s iskustvom odvajanja*

Variable	1. grupa		2. grupa		3. grupa		F	p
	M	sd	M	sd	M	sd		
Negacija	8,85	8,88	8,89	6,77	18,33	8,68	4,058	0,020*
Sep. anks.	15,17	6,48	15,93	6,37	15,67	3,01	0,195	0,823
Simbioza	13,81	8,51	16,80	7,86	23,67	5,68	4,856	0,010*
Regresija	9,68	4,67	11,05	6,05	13,50	5,35	1,814	0,168
Zrela neovisnost	21,96	5,89	20,69	6,26	15,50	4,32	3,260	0,042*

Dobiveni rezultati prikazani u tablici 2. ukazuju na razliku među grupama u području negacije ($F=4,058$; $p=0,020$), u razini simbiotskih potreba ($F=4,856$; $p=0,010$) i razvoju optimalne neovisnosti ($F=3,260$; $p=0,042$) te činjenicu da oni koji igraju 3 sata i više, u odnosu na druge, razmjerno više negiraju iskustvo separacije. Treća grupa se razlikuje od druge dvije na način da adolescenti obuhvaćeni u toj grupi (oni koji igraju 3 i više sata) pokazuju veće simbiotske potrebe te značajno nižu razinu zrele neovisnosti.

3.2. Ispitivanje razlike među grupama obzirom na kvalitetu odnosa adolescenata s pojedinim roditeljem

Drugi dio istraživanja odnosi se na ispitivanje kvalitete emocionalnih odnosa u obitelji adolescenata i utjecaj odnosa na ovisnost o video-igrama. Obzirom na kvalitetu emocionalnih odnosa ispitivana je značajnost razlika na varijablama očeve brige i kontrole te majčine brige i kontrole u odnosu na utrošeno dnevno vrijeme igranja video-igara.

Tablica 3. *Prikaz rezultata značajnosti razlike obzirom na kvalitetu odnosa s pojedinim roditeljem i ovisnosti igranja video-igara*

Varijable	1. grupa		2. grupa		3. grupa		F		p
	M	sd	M	sd	M	sd			
Očeva briga	33,13	6,21	32,38	5,63	27,00	5,36	2,916		0,058
Očeva kontrola	35,61	9,01	32,98	6,51	28,17	6,82	3,256		0,042
Majčina briga	41,04	5,80	40,35	5,82	28,00	7,95	13,215		0,000
Majčina kontrola	36,00	6,55	33,00	6,91	22,67	9,66	10,926		0,000

Prema dobivenim rezultatima prikazanim u tablici 3. uočavamo značajnu razliku u emocionalnim odnosima roditelja i adolescenata koji prosječno igraju 3 i više sati dnevno i onih koji ne igraju ili igraju do 2 sata. Prema stupnju očeve brige vidljivo je da adolescenti koji igraju 3 i više sati dnevno imaju graničnu razinu brige, dok očevu kontrolu doživljavaju mnogo manje. Nadalje, rezultati majčine brige i kontrole pokazuju izrazito nisku vrijednost stoga možemo zaključiti da su ovisnici (oni koji igraju 3 i više sati) u odnosu na obje skupine zapušteni što se tiče segmenta roditeljske brige i kontrole.

4. RASPRAVA

U ovom diplomskom radu, središnji dio istraživanja bio je ispitati utjecaj obiteljskih odnosa na ovisnost adolescenata o video-igrama te uspješnost njihovog suočavanja s iskustvom odvajanja, a kao pokretačku ideju istraživanja smatrali smo prethodna zapažanja i istraživanja na području procesa separacije-individuacije te njeno popratno razdoblje "krize približavanja". U razdoblju "krize približavanja" dolazi do veće potrebe za regresivnim oblicima ponašanja potaknutih naglašenom pojavom ovisničkih potreba u vidu pasivno-regresivnog ponašanja ili rizičnim ponašanjima. Uloga majke u razvoju djeteta je neophodna jer je ona njegov prvi kontakt s vanjskim svijetom i odnos sa majkom te prvotna ovisnost o njoj, može nam pomoći u razumijevanju pojma ovisnosti. Nadalje, važnu ulogu imaju oba roditelja, posebno u burnom razdoblju adolescencije, koji su potrebni u razvoju psihičke autonomije adolescenata. Odsustvo roditelja u tom procesu odvajanja ima za posljedicu

nepovoljan razvoj odrasle osobnosti, ovisnost, asocijalno ponašanje i pojedine psihosomatske poremećaje.

U procesu druge separacije-individuacije važan je krajnji rezultat stvaranja fizičke i psihičke nezavisnosti od roditelja, odnosno stvaranje vlastitog selfa no, taj proces također uključuje transformaciju i reorganizaciju odnosa u obitelji. Što ne predstavlja prestanak vezanosti za roditelje već određeno vrijeme separacije, ali i s druge strane bliskosti i podrške. Da bi se stekla zdrava neovisnost potreban je određen stupanj separacije što se očituje kasnije u uspješnosti rješavanja pojedinih prepreka koje se javljaju u razdoblju adolescencije.

Cilj diplomskog istraživanja bio je ispitati koliko je kvaliteta obiteljskih odnosa povezana s problemom ovisnosti o video-igramama.

U prvome dijelu istraživanja cilj je bio ispitati, na našem općem uzorku, razlike adolescenata u načinu ovladavanja s iskustvom odvajanja obzirom na igranje video-igara. Razlike među grupama ispitivane su na varijabli načina suočavanja s iskustvom odvajanja, a s obzirom na dobivene rezultate očekivanja su da će razlike među grupama biti izražene u vidu uspješnog ili neuspješnog suočavanja s iskustvom odvajanja te da će adolescenti ovisni o igranju video-igara, češće koristiti mehanizam negacije, imati izraženije simbiotske potrebe i manji stupanj zrele neovisnosti.

U drugome dijelu istraživanja cilj je bio ispitati razlike adolescenata u kvaliteti emocionalnih odnosa s roditeljima obzirom na igranje video-igara. Prema dobivenim rezultatima možemo očekivati značajne razlike među navedenim grupama u razini očeve i majčine brige i kontrole, prvenstveno će adolescenti s manjim stupnjem očeve i majčine brige i kontrole imati izraženu ovisnost o igranju video-igara.

3.1. Ispitivanje razlike u načinu suočavanja s iskustvom odvajanja obzirom na igranje video-igara

Prvi dio istraživanja ovog diplomskog rada odnosi se na ispitivanje navedene razlike u načinu suočavanja s iskustvom odvajanja među tri različite grupe adolescenata počevši od grupe koja ne igra sve do grupe koja igra prekomjerno, odnosno grupe ovisnika o igranju video-igara. Prema rezultatima istraživanja prvog dijela rada možemo vidjeti vrijednosti koje govore da adolescenti koji pokazuju

ovisnost o video igrama (koji igraju više od tri sata dnevno) u odnosu na druge dvije grupe, pokazuju veće poteškoće u ovladavanju iskustva odvajanja. Kod njih je značajno manje razvijena zrela neovisnost što je izraženo u većoj prisutnosti separacijske anksioznosti i više izražene simbiotske potrebe.

Adolescenti suočeni s poteškoćama i zadacima adolescencije koja u sebi sadrži proces druge separacije-individuacije mogu reagirati separacijskom anksioznošću i obranom od nje u vidu mehanizma obrane negacija. Također, možemo povezati s ranim djetetovim razvojem i zapažanjima (Winnicott) o sposobnosti promjene od "odnosa prema objektu" do "upotrebe objekta" kada *sposobnost upotrebe objekta* predstavlja onu sposobnost koja omogućuje rekonstrukciju iskustva fantazijskog uništenja kada se ponovno investira dio objektivne stvarnosti. Kao potvrdu navedenog zapažanja moguće je prepoznavanje u proradi iskustva kod mladića i djevojaka, kada je ono neuspješno (nemoguće) te je praćeno pojavom obrambenog ponašanja u vidu negacije, projekcije ili nastavka simbiotskog odnosa što rezultira zastojem u adolescentnom razvoju. Kao prepreku tom razvoju, možemo prepoznati neadekvatne emocionalne odgovore roditelja na izražene potrebe adolescenata za razvojem psihičke autonomije (Špelić, 2007.). Suočavanje i prorada sadržaja psihološkog odvajanja vidljivo je kroz "napad na okolinu" kada je naglašena agresivna reakcija na iskustvo separacije-individuacije adolescenata od infantilnih roditeljskih reprezentacija, dok je napad određen ambivalentnim osjećajima i njima potaknutih destruktivnih poriva (Špelić, 2007.). Reakcija na gubitak i strah od gubitka u psihičkom odvajanju adolescenata od roditelja, može se promatrati u vidu destruktivne agresije, a njen nastanak možemo vidjeti i u najranijoj dobi djeteta kada ono separaciju od majke doživljava kao frustraciju svojih libidnih želja, kao reakciju na gubitak, dijete iz straha potiskuje destruktivnu agresiju jer misli da će time ugroziti svoj odnos s majkom pri čemu je agresija usmjerena na potiskivanje vlastite ranjivosti. Djeca koja u djetinjstvu nisu razvila sigurnu (zdravu) privrženost imaju slabije razvijen mentalni kapacitet potreban za razvijanje normalne reakcije na gubitak te će na njega reagirati nasilno ili samoozljeđivanjem (Nedić, 2015.).

Upravo kroz iskustvo psihičkog odvajanja, integracije bijesa i razaranja, adolescenti su u mogućnosti prihvatiti psihičku autonomiju. Poremećaj separacije-individuacije povezan je sa slabošću ega i može se manifestirati u pojavi *acting out*, što je zapravo regresivni pokušaj da se misao pretvori u akciju, u nemisao, ne dopuštajući misli da se razvije. *Acting out* najčešće izražavaju upravo djeca i adolescenti u okviru blagih

oblika kao što je to npr. neposlušnost ili pak težih oblika kao što je nasilje i suicid. *Acting out* ličnost se manifestira osjećajem odbačenosti, osamljenosti, ranjivošću, potrebom za prihvaćanjem, intenzivnom potrebom za ljubavlju i bliskošću te osjećajem da su odbijeni. Takvo ponašanje najčešće rezultira niskim samopoštovanjem, rizičnim ekscesima, ovisnošću i autodestruktivnošću (Nedić, 2015.). U razdoblju adolescencije kada se gradi vlastiti identitet i pokušava se postići samostalnost, adolescent se boji zadaće koja mu prethodi dok se istovremeno bori protiv dugogodišnje uloge ovisnog djeteta ispunjenog regresivnim porivima. Adolescenti suočeni sa poteškoćama i zadacima adolescencije imaju tendenciju negiranja separacije. Negacijom kao mehanizmom obrane izbjegava se osvještavanje iskustva odvajanja i ujedno bijeg u idealizaciju koju donosi igranje. Upravo u tom bijegu adolescent dobiva iskustvo kontrole svoje agresivnosti. Ukoliko se ne prorade osjećaji vezani uz separaciju ("separacijska kriza" nije riješena) ili ukoliko se nastave negirati i potiskivati osjećaji povezani s tim iskustvom, adolescenti će pokazivati veće simbiotske potrebe što nam govori o većoj tendenciji ka ovisnosti te kako su im u cjelokupnom procesu separacije izrazito potrebni roditelji, što prelazi na ovisnost igranja video-igara prikrivajući tako ovisnost o roditeljima. Normalno je za svako dijete da želi više roditeljske topline, ali isto tako želi djelovati snažno i neovisno te se odvojiti od roditelja. Oživljavanje simbiotskih potreba može voditi u anksioznost, što je učestalo i vidljivo upravo kod ovisnika. Na neki način koriste supstitut, odnosno objekt ovisnosti im postaju video-igre pomoću kojih zalaze u virtualan svijet u koji se povlače i u kojem mogu kontrolirati vlastite agresivne porive. Nedostatak kontrole u vanjskom svijetu koji ih okružuje, preslikavaju, zamjenjuju virtualnim svijetom gdje taj nedostatak kontrole nije vidljiv, već je virtualnim svijetom mnogo lakše manipulirati i upravljati kao i vlastitom agresijom.

Prema rezultatima istraživanja vidljiva je razlika među grupama koje ne igraju, igraju dva sata i grupe koja igra tri i više sati. Naime, grupa adolescenata koja igra tri i više sati u odnosu na druge dvije pokazuje značajno nižu razinu zrele neovisnosti što se može direktno povezati s iskustvom separacije, mehanizmom negacije i izraženijim simbiotskim potrebama.

Razvojem zrele neovisnosti adolescenti se psihički i emocionalno odvajaju od roditelja te izgrađuju vlastiti identitet. Kao što smo već naveli u diplomskom radu, zrela neovisnost omogućuje adolescentu psihičku i emocionalnu nezavisnost od

roditelja i predstavlja izgradnju vlastitog identiteta što možemo povezati sa Ericsonovim petim stupnjem razvoja (izgradnja identiteta) kada se kriza identiteta može povoljno ili nepovoljno razriješiti. Adolescenti sami po sebi nastoje biti nezavisni, samosvojni i prihvaćeni od strane vršnjaka te se često poistovjećuju sa nekim idolima što može utjecati nepovoljno na izgradnju vlastitog identiteta i može dovesti do zbrke i konfuzije identiteta. Ona je praćena osjećajem zbunjenosti, strepnje, usamljenosti, krivice, praznine i potištenosti te je ponašanje mladih kolebljivo, nepostojano i ide iz jedne krajnosti u drugu te može voditi u ovisnosti.

3.2. Ispitivanje razlike adolescenata u kvaliteti emocionalnih odnosa s pojedinim roditeljem obzirom na igranje video-igara

Drugi dio istraživanja odnosio se na emocionalne odnose adolescenata s pojedinim roditeljem koje je ispitivano razinom brige i kontrole od strane pojedinog roditelja. Interes je bio ispitati koliko adolescenti ovisni o video igrama u odnosu na ostale pokazuju loše emocionalne odnose u vlastitoj obitelji.

Dobiveni rezultati ukazuju nam da se s obzirom na obiteljske odnose, grupe adolescenata ovisnih o video igrama i grupe adolescenata koji nisu ovisni, značajno razlikuju u manjoj brizi i kontroli roditelja. Adolescenti koji su ovisni o video igrama (igraju video-igre tri sata i više na dan) percipiraju značajno manju razinu očeve brige i kontrole, te skoro zabrinjavajuće nisku razinu majčine brige i kontrole. Kao što sam već prethodno navela u radu, proces separacije-individuacije adolescenata određen je emocionalnom uključenosti roditelja. Rješavanje zadataka druge individuacije distanciranjem, adolescent formira fizički i ideološki prostor između sebe i roditelja te na taj način ne uspijeva završiti razvojni zadatak što se manifestira u nesposobnosti da se odvoji od roditeljski internaliziranih aspekata. Roditelji adolescenta imaju ulogu biti tu za njega kako bi se mogao odvojiti i odrasti te stvoriti vlastiti self. Nedostatak roditeljske brige i kontrole dodatni je poticaj adolescentima na ovisnost o video-igrama upravo zbog nedostatka navedenog. Adolescenti koji imaju slabu ili gotovo nikakvu razinu brige i kontrole su zapušteni i prepušteni sami sebi te im je izrazito teško nadići problem separacije-individuacije. A upravo u procesu separacije-individuacije potrebna je briga koju pružaju roditelji te se zbog nedostatka roditeljske brige i kontrole, straha od nepoznatog i straha od separacije, vezuju za drugu "sigurnost", video-igre. Zatvaranje u virtualni svijet i prepuštanje ovisnosti u

adolescentnoj dobi vodi ka asocijalnom ponašanju što može uzrokovati probleme u normalnom funkcioniranju socijalnog spektra života.

Uspjeh u igranju video-igara također može služiti kao kompenzacijski mehanizam (Long, 1983., prema Bilić i Ljubin-Golub, 2011.) za inače lošu sliku o sebi, češće kod dječaka i muških adolescenata. Korištenje kompenzacijskog mehanizma naročito je vidljivo kod adolescenata koji ne mogu stvoriti uspješan identitet pomoću uspjeha u školi, izvanškolskim aktivnostima i sl. Također, ovaj mehanizam može se koristiti i kao osnova za vezu niskog samopoštovanja i ovisnosti o video-igramama, a samopoštovanje je dio identiteta, izuzetno važan dio slike o sebi.

U izgradnji identiteta naročito veliku ulogu igraju roditelji, a nisko samopoštovanje može voditi negativnim sociopsihološkim ishodima poput ovisnosti te disfunkcijama u odnosima što možemo povezati s niskom razinom majčine i očeve brige i kontrole koju adolescenti (ovisnici o video-igramama) doživljavaju. Prema rezultatima, možemo zaključiti kako su adolescenti koji igraju više od tri sata dnevno zanemareni od strane roditelja. Manjak brige oba roditelja daje adolescentima kontrolu nad vlastitim životom za što oni u burnom periodu adolescencije nisu u potpunosti spremni, upravo suprotno, izrazito im je potreban nadzor i uključenost roditelja, briga i sigurnost.

5. ZAKLJUČAK

Razdoblje adolescencije obilježeno je procesom druge separacije-individuacije u kojem adolescenti pokušavaju nadići prvotnu ovisnost o roditeljima i izgraditi vlastiti self. Obzirom na proces separacije-individuacije pokušali smo ispitati (1) razliku među grupama adolescenata u uspješnosti ovladavanja iskustvom odvajanja i povezanost iste s ovisnošću o video-igrama te ispitati (2) razliku među grupama adolescenata u odnosima pojedinog roditelja i adolescenta i njihovu povezanost s ovisnošću igranja video-igara. Rezultati prvog dijela istraživanja govore nam da adolescenti ovisni o igranju video igara (koji igraju 3 i više sati dnevno) u odnosu na druge grupe, imaju veće poteškoće u ovladavanju iskustva odvajanja, češće koriste obrambeni mehanizam negacije kako bi se zaštitili od suočavanja sa problemima procesa separacije-individuacije, skloni su češćem anksioznom raspoloženju i manjom razinom zrele neovisnosti što je izraženo u većoj prisutnosti separacijske anksioznosti te imaju više izražene simbiotske potrebe. Drugi dio istraživanja bazirao se na ispitivanju razlike među grupama adolescenata u kvaliteti emocionalnih odnosa s pojedinim roditeljem obzirom na igranje video-igara te rezultati pokazali izrazito nisku razinu roditeljske brige i kontrole na skupini ovisnih adolescenata. Prema dobivenim rezultatima uviđamo da su ovisni adolescenti zapušteni od strane roditelja (obzirom na razinu brige i kontrole) i da upravo njihov manjak neminovno utječe na veći rizik pojave ovisnosti.

Možemo zaključiti da su hipoteze postavljene na početku ovog istraživanja potvrđene i da nam dobiveni rezultati uvelike olakšavaju razumijevanje pojave ovisnosti o video igrama kod adolescenata te koliki utjecaj imaju roditeljski odnosi na pojavu ovisnosti.

SAŽETAK

Poticaј ovog diplomskog istraživanja bilo je ispitivanje uloge obitelji u rješavanju procesa druge separacije-individuacije njihovih adolescenata u pojavi ovisnosti o video-igrama. Naš cilj je bio ispitati (1) postignutu razliku među grupama adolescenata u načinu suočavanja s iskustvom odvajanja obzirom na igranje video-igara, pri čemu su naša očekivanja bila da će adolescenti ovisni o video igrama (koji igraju više od 3 sata dnevno) u odnosu na druge grupe adolescenata pokazivati više poteškoća u ovladavanju iskustvom odvajanja definirane većom prisutnošću separacijske anksioznosti i negacije kao obrane, te većom prisutnošću simbiotskih potreba, regresije i niže razine zrele neovisnosti i (2) ispitati razliku među grupama adolescenata u kvaliteti emocionalnih odnosa u obitelji s pojedinim roditeljem obzirom na igranje video-igara gdje su očekivanja bila da će ovisni adolescenti (koji igraju više od 3 sata dnevno) imati lošije emocionalne odnose s pojedinim roditeljem u odnosu na druge. Obzirom na kvalitetu emocionalnih odnosa s pojedinim roditeljem, ispitivana je značajnost razlika na varijablama očeve brige i kontrole te majčine brige i kontrole u odnosu na utrošeno dnevno vrijeme igranja video-igara. Kako bismo istražili postavljene ciljeve i dokazali hipoteze koristili smo: (1) Upitnik separacije-individuacije i (2) Upitnik emocionalne povezanosti s roditeljima. Dobiveni rezultati potvrđuju razliku među grupama adolescenata u području negacije, razini simbiotskih potreba i razvoju optimalne neovisnosti. Dobiveno je da ovisni adolescenti (koji igraju 3 sata i više), u odnosu na druge dvije grupe, razmjerno više negiraju iskustvo separacije te se tako razlikuju na način da pokazuju veće simbiotske potrebe i imaju značajno nižu razinu zrele neovisnosti. Nadalje, rezultati pokazuju razliku u emocionalnim odnosima roditelja i ovisnih adolescenata. Prema stupnju očeve brige ispitivane u skupini ovisnih adolescenata dobili smo graničnu razinu brige, a za očevu kontrolu dobili smo ispodprosječnu razinu kontrole. Rezultati majčine brige i kontrole pokazali su izrazito nisku vrijednost iz čega smo zaključiti da su adolescenti ovisnici (koji igraju 3 i više sati) u odnosu na obje skupine zapušteni što se tiče segmenta roditeljske brige i kontrole.

SUMMARY

The inducement of this graduate study was to examine the role of the family in the way of dealing with the process of second separation-individuation in adolescents and the phenomenon of video games dependency. Our goal was to examine (1) the difference between groups of adolescents in style of dealing with the experience of separation in consideration of playing video games. The expectation was that adolescents who are addicted playing games will appear most likely greater difficulties to control experience of separation than the other groups of adolescent in the way of greater separation anxiety and negation as mechanism of defence. Also, they will most likely have greater levels of symbiotic needs, regression and lower levels of mature independency. Our second goal was to examine the difference between the groups of adolescents in the quality of emotional relationships between them and both parents considering their addiction of playing video games. Expectation was that the group of adolescents defined as addicts will most likely show worse emotional relations between them and their parents. Considering the quality of emotional relations we examined relevance between the differences on variables of fathers care and control and mothers care and control in relation with adolescence daily time playing video games. In order to examine assumptions and prove the hypothesis, we used: (1) Questionnaire of separation-individuation and (2) Questionnaire of emotional connections with both parents. The results confirm the difference between groups of adolescents in the field of negation, the level of symbiotic needs and in field of developing optimal independence. We've got the results which shows us that the adolescents who are defined as addicts in relation with other two groups of adolescents are most likely to negate the experience of separation considering the difference in way of showing more symbiotic needs and had a significantly lower level of mature independency. Furthermore, the results also show the difference in the emotional relations between both parents and adolescents defined as addicts. According to the tested degree of parental care (in these case father's care) we got marginal level of father's care in group of addict adolescents and for the degree of father's control we got below-average levels of control. The results showed characteristically low value in area of maternal care and control from which we can conclude that the adolescents defined as addictive compare with the other two groups of adolescents are neglected in area of parental care and control.

6. LITERATURA

1. Adler, A. (1984.) *Psihologija deteta*. Matica Srpska. Novi Sad.
2. Američka psihijatrijska udruga. (2014.) *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje, peto izdanje DSM-5*. Naklada Slap. Jastrebarsko.
3. Berk, L.E. (2008.) *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Naklada Slap. Jastrebarsko.
4. Bilić, V. i Ljubin-Golub, T. (2011.) Patološko igranje videoigara: uloga spola, samopoštovanja i edukacijske sredine. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*. [Online] 47 (7); 1-13

<http://hrcak.srce.hr>
5. Bowlby, J. (1988.) *A secure base, Parent - child attachment and healthy human development*. Basic Books. United States of America.
6. Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006.) *Psihologija braka i obitelji*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
7. Ericson, E. (2008.) *Identitet i životni ciklus*. Zavod za udžbenike Beograd. Beograd.
8. Graovac, M. (2010.) Adolescent u obitelji. *Medicina fluminensis* [Online] 46 (3); 261-266

<http://hrcak.srce.hr/medicina>

[Pristupljeno: 18. svibnja 2016.]
9. Janković, J. (2008.) *Obitelj u fokusu*. Et cetera. Zagreb.
10. Jugović, J. (2008.) Razvoj instrumenata za ispitivanje rodni uloga u adolescenciji. *Suvremena psihologija* [Online] 11 (6); 93-106

<http://hrcak.srce.hr>

[Pristupljeno: 18. svibnja 2016.]
11. Juran, P. (2015.) *Završni rad: Ovisnost i adolescencija*. Sveučilište Jurja Dobrile. Pula.
12. Klarin, M. (2006.) *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*. Naklada Slap. Jastrebarsko.

13. Laniado, N. i Pietra, G. (2005.) *Naše dijete, videoigre, internet i televizija (što učiniti ako ga hipnotiziraju)*. Studio TiM. Rijeka.

14. Lebedina-Manzoni, M. (2006.) *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Naklada Slap. Jastrebarsko.

15. Merkaš, M. (2014.) Adolescent appraisals of family security as a mediator of the effect of family instability on adolescent self-esteem. *Društvena istraživanja* [Online] 23 (3); 47-66

<http://hrcak.srce.hr>

[Pristupljeno: 4. srpnja 2016.]

16. Nedić, M. (2015.) *Psihodinamski aspekti nasilja*. Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet. Zagreb.

17. Nikolić, S. (1996.) *Svijet dječje psihe: osnove medicinske dječje psihologije*, Prosvjeta. Zagreb.

18. Nikolić, S. (1991.) *Psijhijatrija dječje i adolescentne dobi, propedeutika*. Školska knjiga. Zagreb.

19. Sakoman, S. (2009.) Uloga obitelji u razvoju ovisničkih ponašanja. *Medicus* [Online] 18 (2); 193-204

<http://hrcak.srce.hr>

[Pristupljeno: 18. svibnja 2016.]

20. Smojver-Ažić, S. (1998.) Proces separacije-individuacije adolescenata. *Društvena istraživanja* [Online] 7 (10); 603-617

<http://hrcak.srce.hr>

[Pristupljeno: 4. veljače 2016.]

21. Špelić, A. (2007.) Proces druge individuacije i rani adolescentni razvoj. Na *Međunarodni znanstveni skup Dani Mate Damerina*. Medulin 21. i 22. travnja 2007. Visoka učiteljska škola u Puli, Sveučilišta u Rijeci. Pula.

str. 235 – 250.

22. Špelić, A. (2005.) Psihološka prilagodba studentica na prvoj godini studija. Na *Međunarodni znanstveni i stručni skup*. Medulin 10. i 11. studenog 2005. Visoka učiteljska škola u Puli, Sveučilište u Rijeci. Pula.

str.195-207.

23. Špelić, A. (2004.) Skripta: Razvojna psihologija. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Pula.

24. Valleur, M. i Matysak, J.C. (2008.) *Patologije ekscesa, droga, alkohola, igre, seks... zastranjivanja naših strasti*. Provincija franjevac trećoredaca. Zagreb.

25. Vranješević, J. (2003.) O adolescenciji. U: ***Vršnjačka medijacija – priručnik za voditelje radionica iz oblasti obrazovanja za veštine medijacije***. Kinderberg and GTZ. Beograd.

26. Vukelić, M. (2006.) Povezanost psihološke separacije i adaptacije u adolescenciji. *Psihologija* [Online] 39 (2); 277-295

<http://www.doiserbia.nb.rs>

[Pristupljeno: 9. svibnja 2016.]